

Begreppet sofist inom andra sofistiken

Jerker Blomqvist, Lunds universitet

“Sedan sofisten Aristoteles avled har det gått 57 år.” Så står det på *Marmor Parium*,¹ den tabell över viktigare händelser i Greklands historia som höggs in i en marmorvägg på ön Paros år 263/2 f.Kr. Man får också veta att Archippos var arkont i Athen när dödsfallet inträffade. Det är litet problem med den kronologiska exaktheten här; det hade nog gått mer än 57 år sedan Aristoteles dog, och han hade levt mer än de femtio år som inskriften anger som hans livstid. Något som är anmärkningsvärt är också att Aristoteles här kallas för sofist. Det är en beteckning som han rimligen inte använde om sig själv, och någon annan i hans samtid har knappast heller kallat honom det, sedan hans lärare Platon diskrediterat de samtida sofisterna.

Beteckningen “sofisten Aristoteles” finns faktiskt i ytterligare en antik grekisk text. Det är i en av Lukianos dödsrikesdialoger. Den talande är där Hannibal, som beklagar sig över att han, till skillnad från Alexander, inte har haft förmånen att åtnjuta undervisning av en sådan lärare som “sofisten Aristoteles”² Vad ligger i beteckningen sofist på de här ställena? Uppenbarligen är det inte något negativt. Om Lukianos kan man naturligtvis ha sina dubier; han är satiriker, han är ute för att roa genom att yttra spirituella elakheter om världens store, men i den kontext, där frasen “sofisten Aristoteles” förekommer, verkar det inte ligga något nedsättande i den. När det gäller *Marmor Parium* finns heller ingen anledning att misstänka att författaren velat säga något negativt om Aristoteles; beteckningen “sofist” är värdeneutral eller kanske ännu mera sannolikt berömmande, för man kan tänka sig att ordet sofist här har samma innebörd som när det

-
1. IG XII:5.444.112: ἀφ’ οὗ ... Ἀριστοτέλης ὁ σοφιστῆς ἐτελεύτησεν, ἔτη (πεντήκοντα ἑπτὰ), βιοὺς ἔτη (πεντήκοντα), ἄρχοντας Ἀθήνησι Ἀρχίππου ‘Från det att ... sofisten Aristoteles dog [har det gått] 57 år; 50 år gammal; Archippos arkont i Athen’ [Archippos var arkont 321/0, och Aristoteles dödsår brukar anges till 322].
 2. Lukianos, *Dialogi mortuorum* 25.3: καὶ ταῦτα ἔπραξα βάρβαρος ὢν καὶ ἀπαιδευτος παιδείας τῆς Ἑλληνικῆς καὶ οὔτε Ὅμηρον ὡσπερ οὗτος ῥαψωδῶν οὔτε ὑπ’ Ἀριστοτέλει τῷ σοφιστῇ παιδευθεὶς, μόνη δὲ τῇ φύσει ἀγαθῇ χρησάμενος ‘och detta åstadkom jag, fastän jag är en barbar och inte uppfostrad i den grekiska *paideia*, inte har deklamerat Homeros som han där [dvs. Alexander] eller blivit undervisad hos sofisten Aristoteles utan bara gjort bruk av min naturliga fallenhet.’

i senare texter används om Greklands berömda sju vise.³ *Marmor Parium* anknyter då Aristoteles i hans egenskap av sofist till Greklands äldre intellektuella historia.

Den anknytningen bakåt till den försokratiska världen finns knappast på Lukianosstället. Lukianos tillhör 100-talet e.Kr., och hans användning av ordet sofist skall nog ses som betingat av förhållanden i hans egen tid. Han levde i en fas av den grekiska kulturhistorien som ofta kallas för den *andra sofistiken* och som har fått denna beteckning därför att det grekiska kulturlivet under den tiden i hög grad anses ha varit karakteriserat av en verksamhet som bedrevs av så kallade sofister; en av dem var för övrigt Lukianos själv. För dem låg det inget nedsättande i att bli kallad sofist. I vissa texter från de århundraden då dessa sofister var verksamma används ordet som en värdeneutral yrkesbeteckning. Ett illustrativt exempel finns i kejsar Diocletianus maximalprisedikt från år 301, där det anges hur mycket olika yrkesutövare har rätt att fordra i betalning för sina tjänster, och "sofist" förekommer där bland andra normala yrkesbeteckningar. Vi får veta att en retor eller en sofist för varje elev hade att vänta en avgift på 250 denarier i månaden, något högre än vad en grammatiker eller geometrilärare fick.⁴

Man kan också iakttä att beteckningen sofist under andra till fjärde århundradena kan förekomma på äreinskrifter och gravinskrifter, och det tyder också på att ordet hade en god klang och beräknades kunna ge anseende åt den döde eller den ärade.⁵ Även om kvinnor påpekas det i inskrifterna att de varit hustrur eller döttrar till sofister. Personnamnet Sofistikos, som är en avledning från σοφιστής, finns belagt i fyra eller fem inskrifter från Athen under tiden ca 50–112 e.Kr.⁶

Uppenbarligen har sofisterna stigit uppåt på den samhälleliga värdeskalen sedan Platons och Aristoteles tid.

När vi nu idag talar om något som vi kallar för andra sofistiken, använder vi oss av en term som skapades under antiken, och den skapades just under den tidsperiod som vi förknippar med andra sofistiken. Termen är alltså inte skapad av en historiker, vare sig antik eller modern, som blickade tillbaka på förhållanden i en förgången tid. Den finns

3. Jfr LSJ s.v. σοφιστής I.2.

4. *IG* V:1.1359B.22–24 (Ferai, Messenien): ῥήτορι ἤτοι σοφιστῆ ὑπὲρ ἐκάστου μαθητοῦ μηνιαία * συν' 'till en retor eller sofist för varje elev 250 denarier per månad' (≈ *IG* V:1.1115A, col. 1.1–3 (Geronthrai, Lakonien), VII.22B.18–19 (Megara)).

5. Om förekomsten av "sofist" och synonyma beteckningar i inskrifter se Bernadette Puech, *Orateurs et sophistes grecs dans les inscriptions d'époque impériale*, Paris 2002 (Textes et traditions 4).

6. *IG* II².1973, col. III.64, 2020.75, 2022.10, 2069.25, 12633.1.

belagd första gången hos Flavius Filostratos, i skriften *Sofisternas liv*. Den skriften utgörs av en samling av korta biografier över sofisterna som var verksamma huvudsakligen under andra århundradet. Den skrevs troligen under 230-talet. Formuleringarna hos Filostratos tyder på att det är han själv som har skapat denna beteckning som vi fortfarande använder.

Men vi använder den ofta i en annan bemärkelse än den som Filostratos avsåg. För honom innebar andra sofistiken en viss typ av retorisk och pedagogisk *verksamhet* som bedrevs av en grupp retorer, talekonstlärare och kulturpersonligheter inom den grekiska världen. Hos oss används idag "andra sofistiken" också som beteckning på en viss *tidsperiod*, den tidsperiod under vilken retorer av den typ som Filostratos beskriver anses ha spelat en framträdande roll. Användningen av termen andra sofistiken med en huvudsakligen kronologisk innebörd tycks gå tillbaka till en uppsats av Erwin Rohde från 1886.⁷ Utsträckningen av denna tidsperiod definieras ofta litet vagt till de fyra första århundradena e.Kr., men man kan också finna mera exakta tidsgränser föreslagna, från ca 50 till 250 e.Kr., som hos Simon Swain i hans *Hellenism and Empire*,⁸ och Tim Whitmarsh begränsar i sin översikt dess varaktighet till de tre första århundradena av vår tideräkning.⁹

Tidsgränsen 50 e.Kr. för andra sofistiken begynnelse har ett visst stöd i Filostratos framställning. Visserligen räknar han med att den tidigaste representanten för andra sofistiken var den athenske talaren Aischines, dvs. enligt Filostratos startade den andra sofistiken redan i slutet av 300-talet f.Kr. Men efter Aischines gör Filostratos ett hopp i sin framställning, fram till Niketes från Smyrna, som blir den förste efter Aischines som får en mera utförlig presentation i *Vitae sophistarum*. Niketes verksamhet kan dateras till kejsar Neros tid, dvs. till en period vid mitten av första århundradet där Simon Swain och andra gärna vill sätta andra sofistiken startpunkt. För den dateringen får man alltså ett visst stöd hos Filostratos, eftersom han menar att Niketes verksamhet innebar en förnyelse för den grekiska talekonsten.

7. Erwin Rohde, 'Die asianische Rhetorik und die zweite Sophistik', *Rheinisches Museum* 41, 1886, s. 170–190 (= *Kleine Schriften*. Band 2, Leipzig & Tübingen 1901, s. 75–97).

8. Simon Swain, *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World AD 50–250*, Oxford 1996, s. 1.

9. Tim Whitmarsh, *The Second Sophistic*, Oxford 2005 (Greece & Rome: New Surveys in the Classics 35), s. 4.

Däremot blir det mera problematiskt när man sätter slutdatum för andra sofistiken till ca 230 eller 250. När Swain väljer den tidsgränsen verkar det hänga samman med att Filostratos skildring av sofisternas liv och verksamhet slutar ungefär då. Filostratos dog på 240-talet, under Filip Arabens regering,¹⁰ och den siste sofist som han nämner är en dotterson till honom själv, född ca 190. Men Filostratos död eller slutet på hans sofistbiografier innebar inte att den *verksamhet* upphörde, som han förknippar med den av honom själv skapade termen, utan denna verksamhet fortsatte. Tredje århundradet var visserligen en besvärlig tid för romarriket. Vi kan tänka på den oordning som präglade soldatkejsarnas tid fram till år 283, de fortsatta politiska och ekonomiska problemen, som Diocletianus slutligen lyckades finna en lösning på, germanernas upprepade infall över gränsen i norr — ett sådant härjningståg, herulernas plundring av Athen 267, drabbade just ett av de mera betydande centra för sofisternas verksamhet. Trots detta fortsatte verksamheten i varje fall i Athen, om också med vissa avbrott och tidvis i begränsad skala,¹¹ och de mindreasiatiska städerna drabbades inte lika hårt av barbarinvasionerna som Athen.

När vi kommer fram till fjärde århundradet är verksamheten i full gång igen i Athen och i andra lärdomscentra.¹² Den här tidens sofister har blivit biograferade av Filostratos fortsättare Eunapios från Sardes i hans *Filosofers och sofisternas liv*. Eunapios var hedning och inte bara retor utan också platonisk filosof. Hans skrift är en sorts äreminne över en kultur som han tillhörde och som nu i hans ögon stod inför sin utplåning. Men gick den verkligen under? Ja, den pagana kulturen ersattes av en kristen, det är riktigt. Men om vi begränsar vårt perspektiv till enbart talekonsten, kan vi konstatera att Eunapios farhågor att den skulle försvinna i den nya värld som höll på att ta form — de farhågorna blev inte verklighet. Istället blev talekonsten något som de kristna övertog från den grekisk-romerska pagana kulturen, de approprierade den och anpassade den för sina egna ändamål. Denna process hade startat redan på Eunapios tid. En av de ledande sofister som han skildrar är Prohairesios från Kaisareia i Kappadokien. Han var kristen men innehade den av kejsaren finansierade retorikprofessuren i Athen under en lång period kring mitten av 300-talet, och bland sina studenter hade han både den blivande kejsar Julianus och de framtida kyrkoledarna Basileios av Kaisareia och

10. Enligt *Souda* φ 421.

11. Paavo Castrén (ed.), *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267–529*, Helsinki 1994.

12. Jfr t.ex. Edward J. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, Berkeley & London 2006 (The Transformation of the Classical Heritage 41).

Gregorios av Nazianzos. Bland hans samtida som verkade i andra lärdomscentra fanns Themistios och Libanios, som båda var hedningar. Themistios startade en inflytelserik retorskola i den kristna kejsarstaden Konstantinopel, och Libanios gjorde ett kort gästspel i Athen men förlade sedan sin verksamhet till Antiochia; där har han sannolikt bland sina elever haft en viss Johannes, som blev en av den kristna världens mest lysande värtalare och som delar tillnamnet Chrysostomos 'guldmunnen' med Dion från Prusa.

De sofisterna som Filostratos och Eunapios skildrar tillhörde det samtida grekisk-romerska samhällets elit. De kom ofta från familjer med nedärvd förmögenhet och med utbildningstraditioner inom filosofi och retorik sedan flera generationer tillbaka. Filostratos egen familj är ett exempel på detta. Släkten kom från ön Lemnos, och flera medlemmar i på varandra följande generationer verkade som sofisterna och har efterlämnat skrifter i olika ämnen. Sofisternas familjer tillhörde ofta respektive hemstads politiska maktskikt och hade ett kontaktnät som innefattade aristokrater i grannstäderna och som ofta gick ända upp i kejsarhuset. De blivande sofisterna var alltså normalt födda in i samhällets elit, och deras verksamhet som sofisterna var ett sätt att bekräfta deras tillhörighet till detta toppskikt. I allmänhet var de romerska medborgare, och de bekläddes ofta höga hedersposter både i Grekland och i Rom, t.ex. som arkont i Athen eller som romersk konsul. Flera av dem blev nära lierade med kejsaren, t.ex. som chefer för den grekiskspråkiga avdelningen av hans kansli (med titeln *ab epistulis Graecis*). Fördelaktiga giftermål tillhörde också bilden, och barnen nådde höga grader inom imperiets aristokrati. Filostratos själv exemplifierar detta; han var gift med en Aurelia Melitene, en romersk dam av hög börd, och åtminstone en av deras söner upphöjdes till den senatoriska rangklassen inom den romerska nobileteten. Filostratos hade själv varit knuten till en krets av intellektuella kring den kulturellt intresserade och högt bildade Julia Domna, kejsar Septimius Severus gemål. Det var på hennes uppmaning som han hade författat biografien över Apollonios från Tyana.

Framgångsrika sofisterna tjänade dessutom ordentligt med pengar, så att de kunde bättra på en eventuellt redan existerande familjeförmögenhet. I Athen och på andra ställen inrättades under 100-talet offentligt avlönade lärartjänster i retorik (senare också i filosofi). Dessa retorikprofessorer var högt betalda. Ändå verkar det som om vissa av sofisterna hos Filostratos hade större inkomster genom annan verksamhet. Uppvisningstalen var arvoderade, sofisterna kunde inbjudas för att hålla högtidstalen vid

de större allgrekiska festerna, de blev engagerade av de grekiska städerna för beskickningar till kejsaren eller till provinsguvernörerna, eller de uppträdde som advokater och rättegångstalare. Deklamationer över fiktiva ämnen var visserligen den verksamhet som enligt Filostratos karakteriserade andra sofistiken, men det hindrade inte sofisterna från att göra ett och annat välbetalt besök i verklighetens värld också. En annan inkomstkälla var de avgifter för undervisning som studenterna betalade. Sofisterna tillhörde alltså en elit bland det romerska imperiets invånare, och de hade medel att visa att de tillhörde denna elit.

Verksamheten vid den här tidens retor- och filosofskolor hade en sådan omfattning att den måste ha varit av ekonomisk betydelse också för städerna där den bedrevs, särskilt för en relativt liten stad som Athen. I Athen har arkeologerna funnit en rad påkostade byggnadskomplex från andra hälften av 300-talet. Det är en typ av byggnader som brukar kallas för stadsvillor, eftersom de påminner mera om romerska *villae rusticae* än om de enkla bostadshus som var vanliga i grekiska städer tidigare. Det rör sig om komplex som täcker flera hundra kvadratmeter och som innefattar skyddade innergårdar med skuggande peristylor, mosaikbelagda golv, utsmyckning i form av skulpturer och putsade innerväggar, badanläggningar, triklinier etc. Där finns också utrymmen som kan ha använts till föreläsningsslokaler. Resterna av ett sådant byggnadskomplex kan man nu se under det nya Akropolismuseet i Athen. Dessa stadsvillor i Athen har ofta tolkats som filosofskolor, och vi vet genom uppgifter i litteraturen att den platonska skolan disponerade ett eget hus på södra Akropolisslutningen.¹³ Men det är mera sannolikt att de flesta av dem tillhörde sofister och retoriklärare, för de levde under bättre ekonomiska villkor än filosoferna. De byggnader av den här typen som man har identifierat i Athen var i bruk under 300-talet eller senare, men det framgår av Filostratos att vissa av 100-talets sofister ägde hus i Athen, även om dessa inte har lämnat spår i det arkeologiska materialet. Både hos Filostratos och hos Eunapios talas det om att sofister, som hade flyttat till Athen från andra städer, också hade skaffat egna hus där.

Fjärde århundradet är alltså sofisternas århundrade i ungefär samma utsträckning som det andra. Eunapios använder aldrig termen andra sofistiken, men det är uppenbart att den verksamhet som Filostratos avser med sin term i väsentliga avseenden är

13. Generellt om dessa byggnader jfr Alison Frantz, *The Athenian Agora. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Vol. XXIV: Late antiquity: A.D. 267–700*, Princeton University Press 1988, s. 34–48; speciellt om den föreslagna platonska skolan: Arja Karivieri, 'The 'House of Proclus' on the southern slope of the Acropolis: A contribution', i: *Post-Herulian Athens* (not 11 ovan), s. 115–139.

densamma som försiggick under fjärde århundradet. För denna blomstringstid av både pagan och kristen talekonst har man föreslagit termen "tredje sofistiken".¹⁴ Det är inte en benämning som förekommer i antika texter utan en modern beteckning, som skall antyda att den sofistiska verksamheten inte tog slut med Filostratos utan fortsatte under väsentligen samma former även under de närmast följande århundradena. Om man vill gå ännu längre fram i tiden, kan man inkludera också t.ex. 500-talets talarskola i Gaza i samma tradition. I varje fall: om man sätter slutpunkten för andra sofistiken vid tiden för Filostratos död, tar man inte hänsyn till att den verksamhet som han skildrar fortsatte långt efter denna tidpunkt. Den kom också i fortsättningen att ingå som ett naturligt element i både den pagana och den kristna elitens utbildning och levnadssätt.

Men vi skall återvända till Filostratos. Vad menade han när han talade om andra sofistiken? Vad var det som karakteriserade de sofister som representerade denna grekiska eller grekisk-romerska kulturföreteelse? Någon egentlig formell definition av begreppet finns inte hos Filostratos, utan det är på mera indirekta vägar som man kan sluta sig till vad det innebar för honom.

Den förste representanten för andra sofistiken är, som redan nämnts, Aischines, och åt honom ägnar Filostratos ett antal sidor i början av sin skrift för att differentiera honom från den mest berömde av de attiska talarna, Demosthenes. Ur den jämförelsen, som utfaller till fördel för Aischines, kan vi dra slutsatser om vad Filostratos förknippade med sitt sofistikkbegrepp. Aischines har för eftervärlden kommit att framstå som Demosthenes huvudmotståndare inom den athenska politiken. Men det är inte deras politiska ställningstaganden som konstituerar den skillnad mellan dem som Filostratos intresserar sig för. Andra brukar framställa Demosthenes som en försvarare av det athenska demokratiska frihetsidealet mot den expansiva makedonska kungamakten i norr, medan Aischines sägs ha ställt sig på den makedonska sidan. Enligt Filostratos var de i politiskt avseende ungefär lika goda kålsupare. Båda stödde, och sökte stöd för sig själva hos främmande kungar med imperialistiska ambitioner, Aischines hos Makedoniens kung, först Filip II och sedan Alexander, Demosthenes hos perserkungen, och den

14. Jfr t.ex. Eugenio Amato (ed.), *Approches de la troisième sophistique. Hommages à Jacques Champ*, Bruxelles 2006 (Collection Latomus 296).

politiska fiendskapen mellan dem orsakades enligt Filostratos — utom av ren personkemi — av att den ene slöt sig till en kung, den andre till en annan.¹⁵

Den skillnad som Filostratos betonar och som enligt honom också markerar skiljelinjen mellan den äldre och den andra sofistiken ligger uteslutande inom deras framtoning som talare. En beskrivningsterm som återkommer flera gånger hos Filostratos är “improvisatorisk” (σχέδιος, αὐτοσχέδιος). Skicklighet i att på stående fot leverera improviserade tal över snart sagt vilket ämne som helst var något som utmärkte den andra sofistikens utövare, och här fanns en skillnad mellan Demosthenes och Aischines; den illustreras bl.a. av den kända episoden i samband med den athenska deputationen till kung Filip år 346 angående Amfipolis, då Demosthenes fullständigt tappade koncepterna och enligt Aischines blev orsak till att förhandlingarna med Filip misslyckades.¹⁶ Filostratos prisar översvallande Aischines för hans improvisatoriska förmåga och beskriver den som en medfödd fallenhet för denna form av verksamhet; den var inte frukten av retorisk utbildning. Aischines var den förste som vann framgångar genom denna form av talekonst.¹⁷

Just improvisationen fick ett dominerande utrymme inom den högre retorikundervisningen och också inom retorisk praxis under den tid som Filostratos skildrar. Den typiske representanten för sofistyrket under den tiden var den kringresande uppvisningstalaren. De mera bemärkta sofisterna — och de utgör huvuddelen av dem som omtalas

-
15. Filostratos, *Vitae sophistarum* 1.507.12–14: διαφορὰς δ' ἤρξεν Αἰσχίνῃ καὶ Δημοσθένει καὶ αὐτὸ μὲν τὸ ἄλλου ἄλλω βασιλεῖ πολιτεύειν, ὡς δ' ἐμοὶ φαίνεται, τὸ ἐναντίως ἔχειν καὶ τῶν ἡθῶν Ὑρρητοῦς τῆς φιλικῆς διαφιλίας, ὅτι καὶ οἱ ἀλλήλους βασιλεῖ πολιτεύειν, ὡς δ' ἐμοὶ φαίνεται, τὸ ἐναντίως ἔχειν καὶ τῶν ἡθῶν Ὑρρητοῦς τῆς φιλικῆς διαφιλίας. [FRIENDSHIP BETWEEN AISCHINES AND DEMOSTHENES WAS JUST THAT THEY POLITICALLY ALIGNED THEMSELVES WITH DIFFERENT KINGS BUT ACCORDING TO MY PERCEPTION ALSO THEIR OPPOSITE CHARACTERS] [*Vitae sophistarum* citeras här efter bok samt sida och rad i Olearius edition, samma citeringssätt som i TLG].
 16. Filostratos, *Vitae sophistarum* 1.508.7–10: ἐπέτεινε δὲ αὐτοῖς τὴν διαφορὰν ὁ ὑπὲρ Ἀμφιπόλεως ἐπὶ τοῦ Φιλίππου λόγος, ὅτε δὴ ἐξέπεσε τοῦ λόγου ὁ Δημοσθένης, ὁ δ' Αἰσχίνης οὐδὲ τῶν ἀποβεβλημένων ... [texten är här ofullständigt bevarad] [FRIENDSHIP BETWEEN DEMOSTHENES AND AISCHINES WAS JUST THAT DEMOSTHENES WAS POLITICALLY ALIGNED WITH PHILIP AND AISCHINES WAS POLITICALLY ALIGNED WITH PHILIP, AND DEMOSTHENES FAILED IN HIS DIPLOMATIC MISSION TO PHILIP AND AISCHINES WAS SUCCESSFUL IN HIS DIPLOMATIC MISSION TO PHILIP] [Aischines skildrar den för Demosthenes pinsamma händelsen i *De falsa legatione* 34–35].
 17. Filostratos, *Vitae sophistarum* 1.509.14–510.3: τὸν δὲ αὐτοσχέδιον λόγον ξὺν εὐροίᾳ καὶ θείῳ διατιθέμενος τὸν ἔπαινον τοῦτου πρῶτος ἠνέγκατο. τὸ γὰρ θείῳ λέγειν οὐπω μὲν ἐπεχωρίασε σοφιστῶν σπουδαῖς, ἀπ' Αἰσχίνου δ' ἤρξατο θεοφορήτῳ ὁρμῇ ἀποσχεδιάζοντος, ὡς περ οἱ τοὺς χρησμούς ἀναπνεύοντες. ἀκροατῆς δὲ Πλάτωνός τε καὶ Ἰσοκράτους γενόμενος πολλὰ καὶ παρὰ τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἠγάγετο 'Det improviserade talet hanterade [Aischines] flinkt och med gudomlig lätthet, och han blev den förste som vann lovord för detta. Gudainspirerat tal hade dittills inte ingått i sofisternas ambitioner, men det började med Aischines, som improviserade med gudomlig drivkraft, likt framsägare av orakelspråk. Han hade varit elev hos både Platon och Isokrates, men hans egen naturliga fallenhet bidrog också stort.'

av Filostratos — ledde normalt permanenta skolor i bl.a. Athen, Smyrna eller Antiochia, men de blev också regelmässigt inbjudna av myndigheterna i andra städer eller av privata sponsorer för att ge uppvisningar i talekonst, eller de reste runt på eget initiativ och erbjöd sina tjänster. En sådan talare inledde typiskt sin föreställning med en kort *προλαλία*, gärna med en lovprisning instoppad till ära för den stad där han uppträdde vid tillfället. Sedan blev publiken inbjuden att föreslå ämnen för det kommande huvudtalet. Man valde ut ett av de föreslagna ämnena, och efter en kort betänketid skulle talaren improvisera ett tal över detta ämne. Ett sådant tal kallas i den latinska retoriska terminologin för en *declamatio*; den grekiska termen var *μελέτη*. Man skilde mellan *suasoriae* och *controversiae*; de svarar ungefär mot politiska resp. forensiska tal i den verkliga världen. Med denna verklighetens värld hade ämnena för de sofistiska deklamationerna inte mycken förbindelse. Det hela gick ut på att talaren skulle ikläda sig rollen av en person — historisk, mytisk eller helt fiktiv — och avleverera ett tal avpassat för ett scenario som specificerades av den som föreslog ämnet.

Att den äkta sofistens tal skulle röra sig i en fiktiv värld framgår också av ett par preciseringar som Filostratos gör i den första delen av sitt verk. Om Niketes från Smyrna — alltså nummer två av andra sofistiskens utövare efter Aischines — får vi veta att han verkade som advokat och då ägnade sig åt rättegångstal, och ett eller annat politiskt tal höll han också. Det Filostratos prisar honom för och som är anledningen till att han räknas till andra sofistiken är att han höjde nivån på rättegångstalen genom att ge dem sofistiskens yttre form av virtuositet och att han övergav de konventioner som gällde inom den politiska retoriken; han gav sina tal en närmast "bacchisk" eller "dithyrambisk" karaktär, säger Filostratos.¹⁸ Filostratos avgränsar således här den sofistiska talekonsten från retorik med praktiska syften, både politisk och forensisk. I ett annat sammanhang gör han också en markering gentemot de filosofer som använde retoriken som medium för att sprida filosofiska idéer. I början av sitt verk går han igenom en lista över talare som flera andra har räknat som sofister men som enligt Filostratos inte bör föras till den gruppen utan på grund av talens innehåll hellre bör räknas som filosofer.

18. Filostratos, *Vitae sophistarum* 1.511.15–19: τὸ μὲν γὰρ δικανικὸν σοφιστικῆ περιβολῆ ἐκόσμησεν, τὸ δὲ σοφιστικὸν κέντρῳ δικανικῷ ἐπέρρωσεν. ἡ δὲ ἰδέα τῶν λόγων τοῦ μὲν ἀρχαίου καὶ πολιτικοῦ ἀποβέβηκεν, ὑπόβακχος δὲ καὶ διθυραμβώδης 'Rättegångstalet smyckade [Niketes] med sofistiskens klädnad, det sofistiska talet väpnade han med juridikens vassa vapen. Stilen i hans tal avvek från den forna politiska och blev närmast bacchisk och dithyrambliknande.'

Av dem som verkade under första och andra århundradena räknas Dion Chrysostomos och Favorinus till dem som var mer filosofer än sofist.¹⁹

Filostratos har alltså arbetat utifrån en rätt snäv definition av begreppet sofist. Man kan lägga märke till att hans epigon Eunapios är mindre sträng. Han ser ingen anledning att utesluta filosoferna från sin framställning, även om han gör en distinktion mellan dem och de sofisterna som han behandlar.²⁰ I andra texter förekommer det att samme person klassificeras som både filosof och sofist.²¹

Av sofisten krävdes således en förmåga att oförberedd behandla ett fiktivt och ofta fantasifullt definierat ämne. Utöver virtuositet på detta område skulle sofisten också visa att han till fullo behärskade alla de retoriska konstgreppen. Vid sina framträdanden kunde han räkna med att bli åhörd av en sakkunnig publik, och den förväntades att högljutt ge uttryck åt både gillande och missnöje med talarens prestationer på podiet. Men sakkunskapen, både hos publiken och hos talaren, gällde det rent retoriska. Någon sakkunskap i de *ämnen* som behandlades krävdes inte, och ämnena för deklamationerna var under alla omständigheter fiktioner. Lukianos talar om sofisterna som "uppövade enbart i ordens bruk"²² och gör en åtskillnad mellan dem och fackkunnigt folk som uppfinnaren Archimedes och arkitekten Sostratos från Knidos. Filostratos distinktion mellan sofisterna å ena sidan och å den andra de som använde sin talekonst i filosofins tjänst eller var verksamma som rättegångstalare och som politiker är också ett uttryck för uppfattningen att sofisternas egentliga uppgift var att verka enbart som ordkonstnärer.

Men också under andra sofisternas tid kunde ordet sofist användas som en nedvärderande beteckning för en person. Alltsedan Platon hade ordet haft negativa konnotationer, och trots att sofistrollen under andra århundradet hade nått den prestige som Filostratos framställning visar, lever ordets tvivelaktiga klang kvar i andra texter. Aelius

19. Just de två får dock rätt utförliga presentationer av Filostratos; jfr *Vitae sophistarum* 1.487–492.

20. Eunapios, *Vitae sophistarum* 1.1.3: διαλεχθήσεται δὲ ὁ λόγος τοῖς ἐντυγχάνειν βουλομένοις, οὔτε περὶ πάντων ἀσφαλῶς ... οὔτε ἀποκρίνων ἀλλήλων φιλοσόφους ἀρίστους καὶ ῥήτορας, ἀλλὰ παρατιθείς ἐκάστῳ τὸ ἐπιτήδευμα 'För intresserade läsare skall framställningen inte lämna upplysningar om alla ... inte heller skall den göra åtskillnad mellan framstående filosofer och värtalare utan redogöra för vars och ens individuella insatser.'

21. I lexikonet *Souda* används denna dubbelbeteckning inte bara om de försokratiska sofisterna Hippias (ι 543), Prodikos (π 2365) och Damofilos (δ 52) utan också om romaren Asinius Pollio (π 2165), Dion Chrysostomos (δ 1240; jfr Fotios, *Bibliotheca* cod. 209.165a40), platonlärjungen Leon från Byzantion (λ 265), 300-talsretorn Sopatros från Apameia (σ 845) och den med honom troligen samtida retorikteoretikern Tiberios (τ 550).

22. Lukianos, *Hippias* 2: οἱ γὰρ τοῖς λόγοις μόνοις ἐγγεγυμνασμένοι σοφισταί.

Aristeides från Smyrna skildras av Filostratos som en riktig ärkesofist och som en framgångsrik sådan, trots att han saknade fallenhet för de improviserade deklamationerna.²³ Men Aristeides själv protesterar mot att han räknas till de "föraktliga sofisterna", som han kallar dem.²⁴ Hos Lukianos, som gärna ville göra karriär som sofist²⁵ men inte nådde det riktiga toppskiktet och därför inte kom med i Filostratos katalog, låter de uppträdande i sina dialoger flera gånger använda "sofist" i en funktion som närmast kan kallas för skällsord. "Sofist" kopplas samman med ord som "fräck", "charlatan" och "stråtrövare".²⁶ Zeus får klaga över "de förbannade sofisterna, som inte ens går med på att vi [gudar] har omtanke om människorna."²⁷ Kristus var enligt Lukianos uppfattning en religiös charlatan, och de kristna kallas följdriktigt tillbedjare av "just den där korshängde sofisten".²⁸

Ordet sofist hade alltså flera betydelser och konnotationer, och Filostratos ger inte någon utförlig beskrivning av vad han menar med ordet; snarare verkar han kunna använda det i flera bemärkelser, liksom andra samtida.

Ett annat sätt att få en bild av de samtida sofisterna är att utgå ifrån vad Filostratos konkret berättar om dem som individer och om hur de uppträdde vid speciella tillfällen. Mycket av materialet i *Sofisternas liv* är av anekdotisk typ och ger ögonblicksbilder ur sofistlivet. Detta ger då en belysning av deras verksamhet. Här skall jag ta upp en sådan episod: vad som hände när sofisten Alexandros från Seleukia i Kilikien besökte Athen för första gången; det inträffade någon gång under 170-talet.²⁹

23. *Vitae sophistarum* 2.581.7–585.15.

24. Aelius Aristeides, Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους ὅτι μὴ μελετῶ 423.13 Jebb: οἱ κατάπτυστοι σοφισταί 'de föraktliga [eg. värda att spotta på] sofisterna'.

25. I dialogen *Rhetorum praeceptor* får titelpersonen inledningsvis tala om σοφιστής som τὸ σεμνότατον τοῦτο καὶ πάντιμον ὄνομα. I *Apologia* 15 talar Lukianos självmedvetet om sig själv som "räknad till de högarvoderade bland sofisterna" (ἡμῖν τοῖς μεγαλομίσθοις τῶν σοφιστῶν ἐναριθμουμένοις).

26. Lukianos, *Dialogi mortuorum* 11.5 θρασὺς εἶ καὶ σοφιστής (Herakles till Diogenes; ≈ *Jupiter confutatus* 19 (Zeus till kynisk filosof)), *Dialogi mortuorum* 24.3 οὐ ληστής μόνον, ἀλλὰ καὶ σοφιστής τις εἶναι δοκεῖς (Minos till stråtrövaren Sostratos), *Gallus* 4 τὸν σοφιστὴν λέγεις, τὸν ἀλάζονα 'du menar sofisten, den charlatanen'.

27. Lukianos, *Jupiter confutatus* 6: ... τῶν καταράτων σοφιστῶν, οἳ μὴδὲ προνοεῖν ἡμᾶς τῶν ἀνθρώπων φασίν.

28. Lukianos, *Peregrinus* 13: τὸν δὲ ἀνεσκολπισμένον ἐκείνου σοφιστὴν αὐτὸν προσκυνῶσι.

29. Episoden återberättas av Filostratos i *Vitae sophistarum* 2.570.9–574.15. Jfr Whitmarshs behandling av händelsen (*Second Sophistic* (not 9 ovan), s. 27–29).

Alexandros var etablerad som retoriklärare och vältalare i Antiochia. Han hade blivit kallad av kejsar Marcus Aurelius för att överta den post inom dennes kansli som kallades *ab epistulis Graecis*. Kejsaren befann sig i Pannonien för att leda militäroperationerna där, och på vägen dit passerade Alexandros genom Athen, där han tyckte att det var lämpligt att ta en vilopaus. Alexandros hade inte tidigare varit i Athen, och han ville gärna ta tillfället att visa prov på sin talekonst i detta berömda centrum för lärdom och finkultur. Han erbjöd sig alltså att hålla ett uppvisningstal, en deklamation. Erbjudandet accepterades av stadens myndigheter, och man bokade Agrippas Odeion på Agora som lokal för föreställningen; det rymde vid den här tiden ca 500 åhörare.

Vid den utsatta tiden samlades en åhörarskara. Men det visade sig att den yngre publiken, retorikstudenterna, som Alexandros i främsta hand riktade sig till, inte fanns på plats. De var på besök hos den mest framträdande av de lokala, athenska sofisterna, Herodes Attikos, i hans anläggningar i Marathon fyra mil från Athen. Herodes var enormt rik och hade egendomar med luxuösa byggnadskomplex bl.a. i trakten av Marathon, och till dem brukade han bjuda in studenterna i Athen *en masse* till besök som kunde vara flera dagar. Alexandros hade varit fullt medveten om situationen, och för att försäkra sig om en stor och sakkunnig publik hade han skickat ett brev till Herodes med en inbjudan till honom och hans gäster. På denna inbjudan hade Herodes något pompöst svarat: "Jag skall komma, jag själv också tillsammans med hellenerna."³⁰ Men när Alexandros enligt programmet skulle börja sin föreställning, hade ingen Herodes visat sig. Publiken blev otålig, och Alexandros insåg att han inte kunde vänta längre. Han började med en *prolalia* i form av ett lovtal till Athen. Så kom man till huvudnumret: improvisationen över ett ämne som publiken bestämde. Man kom överens om att Alexandros skulle föreställa en ledare för skyterna, nomadfolket som levde norr om Svarta havet. Han skulle föreställa sig ett scenario där dessa nomader hade lämnat sitt ursprungliga levnadssätt och övergått till att bosätta sig permanent i städer. Det hade visat sig mindre nyttigt för dem, och Alexandros uppgift blev att hålla ett tal där han påvisade skadligheten med stadslivet och uppmanade sina landsmän att återgå till det mera hälsosamma nomadlivet.

30. Filostratos, *Vitae sophistarum* 2.571.19–24: ἀκούων δὲ τὸν Ἡρώδη ἐν Μαραθῶνι διαιτώμενον καὶ τὴν νεότητα ἐπακολουθοῦσαν αὐτῷ πᾶσαν γράφει πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν αἰτῶν τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ Ἡρώδης· "ἀφίξομαι," ἔφη, "μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτός." "När [Alexandros] hörde att Herodes vistades i Marathon och att all ungdomen hade följt honom, skrev han ett brev till honom och bad att få hellenerna. Herodes svarade: "Jag skall komma, jag själv också tillsammans med hellenerna."

Alexandros tänkte efter en kort stund, och så började han. Men han fick inte fortsätta ostörd. När han var klar ungefär med prologen, valde Herodes att dyka upp med sina hellener, och det var ingen diskret entré han gjorde. Herodes drog uppmärksamheten till sig bl.a. genom att vara klädd i en stor reshatt, en huvudbonad som skulle markera att han hade en mödosam resa bakom sig: han hade verkligen ansträngt sig för att han och hans fans skulle kunna komma och lyssna på Alexandros. Man kan föreställa sig vad Alexandros tänkte om detta. Men det slutade väl. Alexandros och Herodes betygade varandra sin aktning, och Alexandros fick börja om igen. Han visade då sitt mästerskap genom att snabbt improvisera en ny inledning till talet. Den kräsna publiken blev mer än nöjd.

Den athenska publikens uppskattning och Herodes beröm var viktigt för Alexandros. Han var visserligen väl etablerad som lärare i retorik Antiochia och hade fått en grundlig utbildning vid någon av de mindreasiatiska retorskolorna. Men Athen hade en särställning, och det var viktigt för honom att utnyttja besöket för att göra publiken där bekant med honom. Ett lyckat framträdande i Athen skulle höja hans prestige. Alexandros erkände explicit Athens ställning genom att i sin inledning be publiken om ursäkt för att han inte redan tidigare hade besökt deras stad.

Det var inte bara Athens rykte som verkade i denna riktning; där fanns också en kunnig och omdömesgill publik. Filostratos framhåller att Alexandros inledning med dess lovtal över Athen föll publiken i smaken; det var som ett förkortat panatheneiskt festtal, säger han. Athenarna hade lyssnat till åtskilliga sådana lovtal över sin stad och visste hur de borde vara strukturerade och vad de borde innehålla för att kunna räknas som retoriska kraftprov. Alexandros levde upp till dessa krav, och åhörarna var kompetenta nog att bedöma hans prestation.

På några ställen i Filostratos skrift antyds vikten för en talare av att vårda sitt yttre, att välja lämpliga kläder för olika tillfällen, att ansa hår och skägg och att ha kontroll över både röstläge och ansiktsuttryck. För filosofer gällde närmast motsatsen; de borde understryka sin likgiltighet för det materiella genom enkla kläder och inte alltför mycket ansa hår och skägg. Alexandros utseende var spektakulärt, och det utnyttjade han. Enligt Filostratos ansågs hans mor vara en av imperiets vackraste kvinnor, och Alexandros hade ärvt sin mors skönhet. Hans utseende var så uppseendeväckande att man till och med misstänkte att hans pappa i verkligheten inte var den man som mamman var gift med utan istället ingen mindre än undergöraren Apollonios från

Tyana.³¹ När Alexandros framträdde i Athen hade han lagt sådan vikt vid klädedräkt och övrig apparition att “redan innan han tog till orda gick ett sus genom åhörarna när de rosade hans vårdade yttre”.³²

Det rådde skarp konkurrens mellan de ledande sofisterna, och det blir också tydligt i Filostratos berättelse. Herodes ville inte gärna släppa ifrån sig sina studenter så att de kunde lyssna till den berömde talaren från Antiochia, och han gjorde sitt bästa för att störa föreställningen. Det lyckades inte, om vi får tro Filostratos, men Alexandros enmansföreställning förvandlades till en talartävlan mellan honom och Herodes. Det ämne som Herodes fick sig förelagt var hämtat ur den athenska historien, från athenarnas misslyckade försök att erövra Syrakusa år 414 f.Kr. När athenarna insåg att de måste bryta belägringen och avtåga, tvingades de lämna kvar sina sårade och sjuka, och Herodes fick i uppgift att retoriskt formulera dessa olyckligas böner till de avtågande om att genom en snabb död få bli befriade från sina plågor och från det hotande slavarbetet i de syrakusanska stenbrotten. Efter respektive tal prisade de båda sofisterna varandra översvallande. Vem som publiken dömde till segrare framgår inte av Filostratos, inte heller vad han själv ansåg. I någon mening var det ändå Herodes som vann duellen, eftersom han kunde överträffa Alexandros med andra medel än de retoriska, nämligen genom sin ofantliga rikedom. När Alexandros lämnade Athen hade han blivit överhopad med avskedsgåvor från Herodes, i en mängd och av ett slag som han omöjligt kunde mäta sig med. Listan över dessa gåvor har en del för oss uppseendeväckande inslag, men Filostratos förtecknar dem utan vidare kommentarer: “tio packåsnor, tio hästar, tio munkänker, tio stenografer, tjugo talenter guld, en mängd silver samt två små barn från demen Kollytos, som inte kunde tala rent, för Herodes hade hört att Alexandros tyckte om barnaröster.”³³

Den här episoden illustrerar rivaliteten mellan sofisterna som en kamp om förstapriset i en improviserad talartävlan och om den för tillfället närvarande publikens gillande. Konkurrensen mellan sofisterna kunde givetvis också gälla mindre efemära ting: det gällde sådant som de eftertraktade offentligt finansierade tjänsterna som lärare i retorik, främst de kejsrerliga s.k. professurerna i Athen och Rom, senare också Konstanti-

31. Filostratos avvisar det ryktet: *Vitae sophistarum* 2.570.12–21.

32. Filostratos, *Vitae sophistarum* 2.572.6–8: ... ὡς καὶ βόμβον διελθεῖν αὐτῶν ἔτι σιωπῶντος ἐπαινεσάντων αὐτοῦ τὸ εὖσχημον.

33. Filostratos, *Vitae sophistarum* 2.572.8–14: ... καὶ τὸν Ἡρώδη ... δοῦναί οἱ δέκα μὲν σκευοφόρα, δέκα δὲ ἵππους, δέκα δὲ οἰνοχόους, δέκα δὲ σημείων γραφέας, τάλαντα δὲ εἴκοσι χρυσοῦ, πλείστον δὲ ἄργυρον, δύο δὲ ἐκ Κολλυτοῦ παιδιά ψελλιζόμενα, ἐπειδὴ ἤκουεν αὐτὸν χαίροντα νέαις φωναῖς.

nope, det gällde prestigefyllda uppdrag som festtalare vid offentliga fester som Panatheneerna i Athen eller de olympiska spelen, det gällde offentliga uppdrag vid beskickningar till kejsare och andra myndighetspersoner, det gällde politiskt inflytande i sofisternas hemstäder osv. Retoriklärarna konkurrerade också om studenterna och de inkomster som deras avgifter till lärarna utgjorde. Det kunde gå rent handgripligt till, i varje fall i 300-talets Athen. En nykomling riskerade då att bli formligen sjanghajad på kajen i Pireus av ett gäng studenter som letade efter nya elever till just sin lärare, och i källorna finns det några livfulla skildringar av sådana episoder.

Denna ständigt existerande rivalitet och konkurrens mellan sofisterna kan ge intrycket att deras verksamhet var inriktad i helt dominerande grad på att framhäva den egna personens förtjänster och meriter — verkliga, inbillade, låtsade eller helt fiktiva. Deras enda ambition kunde verka vara att skapa uppmärksamhet kring sig själva, samla skaror av studenter och supporters omkring sig, utöka den personliga förmögenheten, överhuvudtaget att så länge populariteten varade njuta av de fördelar som situationen förde med sig. Man kommer osökt att tänka på liknande fenomen i den nutida populärkulturen. Men är det en rättvis jämförelse? Var andra sofisternas företrädare lika ytliga och självcentrerade som megastjärnorna inom den musik, film och litteratur som är avsedd för nutida masskonsumtion?

En intressant detalj i Filostratos berättelse om mötet mellan Alexandros och Herodes Attikos är det ord som Herodes använder för att beteckna de unga retorikstudenterna som både han och Alexandros ville ha som publik: de kallas för οἱ Ἑλληνας 'grekerna', 'hellenerna'. Det som antyds med denna beteckning är att de som undergick den utbildning som sofisterna erbjöd var de egentliga representanterna för det grekiska, de verkliga grekerna och de enda som förtjänade att kallas så. Sofistiken fungerade som en metod för att bekräfta den grekiska kulturtraditionens värde och för att säkra dess fortsatta existens inom det romerska imperiet. Tim Whitmarsh, i sin kortfattade översikt över andra sofisternas epok, uttrycker saken så här: "... we have the foundations of a powerful and compelling case for the proposition that the Second Sophistic was a central medium for second-century Greek culture's self-examination."³⁴

34. Whitmarsh, *Second Sophistic* (not 9 ovan), s. 22.

I denna grekiska självutvärdering ingår som ett dominerande element att man blickar tillbaka mot en period i den grekiska historien då grekerna ännu inte hade hamnat under främmande makters herravälde, och de bedrifter som grekerna då utförde lyfts fram som en påminnelse om folkets storhet, både inför grekerna själva och inför de övriga folken i imperiet, främst romarna, de nya makthavarna. Detta visar sig i valet av ämnen för deklamationerna. Visserligen är talen fiktiva, men de ges ofta en kronologiskt definierad inramning, och den är i allmänhet Grekland klassiska tid; ett exempel är Herodes deklamation som är knuten till händelserna i Syrakusa 414 f.Kr.

Samma inriktning på äldre och för grekerna mera lyckliga tider präglar annan samtida litteratur. Pausanias beskrivning av Grekland koncentrerar sig på äldre monument, och hans historiska exposéer handlar om klassisk och tidig hellenistisk tid. Vad som har hänt efter att romarna började få inflytande i Grekland ignorerar Pausanias i stort sett.³⁵

Ett tillfälle att framhäva förfädernas bedrifter fick sofisterna i de offentliga högtidstal som hölls i samband med de allgrekiska festerna. Alexandros *prolalia* vid hans framträdande i Athen var ett lovtal till staden, och Filostratos beskriver det som ett förkortat panatheneiskt festtal. Vad Alexandros sade vid tillfället framgår inte av Filostratos berättelse, men ett sådant tal finns bevarat och kan tänkas illustrera genren, det som Aelius Aristeides höll vid Panatheneerna år 155 e.Kr. De konkreta bedrifter som Athen prisas för där har alla utförts före den klassiska tidens slut. De 450 år som gått sedan dess ignoreras nästan helt av Aristeides. Ett oproportionerligt stort utrymme ägnas åt Athens framgångar i krig. De hade ingen relevans för 100-talets Athen, tycker vi, för någon athensk armé eller flotta hade inte existerat på länge, och de sista militärföretag som Athen hade engagerat sig i hade slutat med katastrofala nederlag — det var i samband med de romerska inbördesstriderna under första århundradet f.Kr. När Aristeides kommer in på athenska förtjänster från senare tid, lyfter han typiskt nog fram något som han och andra sofister i allra högsta grad själva ägnade sin tid åt, nämligen bevarandet och utvecklandet av det grekiska språket och speciellt den attiska språkformen som på hans tid var normen för god grekiska. Den har blivit hela världens gemensamma språk: "Tack vare er talar hela världen med samma röst", säger han till athenarna. "Man kan se kuskar, herdar och män som hämtar sin bärning från havet,

35. Jfr Johanna Akujärvi, 'Krig och konkurrens. Perserkrigstraditioner i ord och monument', i: Per Beskow, Stephan Borgehammar & Arne Jönsson (red.), *Föbistringar och förklaringar. Festskrift till Anders Piltz*, Lund 2008, s. 17–24.

alla de folk som finns i städer och länder överallt, hålla sig till ert språk och försöka nå fasta land, liksom de som inte kan simma.”³⁶

Det är alltså frågan om grekisk självvärdering, men det blir däremot inte någon grekisk självvranssakan. Svagheterna i den klassiska grekiska världen och dess stats- och samhällssystem är lätta att upptäcka, kanske främst oförmågan till gemensamt handlande, militärt och politiskt, och de ständiga konflikterna, ofta med kriget som medel, mellan de fria grekiska staterna. Aristeides framhåller — omotiverat, är vi beredda att mena — Athens krigiska förflutna, och Pausanias redogör för en rad sådana inomgrekiska konflikter, men någon kritik av de enskilda staternas handlande i sådana sammanhang finner man knappast alls hos honom. Krig och mellanstatliga konflikter verkar han snarast uppfatta som ett naturgivet tillstånd för grekerna.³⁷

Att framhålla grekernas forna bedrifter, att ständigt hålla minnet av dessa levande och att påminna samtidens greker om deras storhet var en uppgift som de deklamerande sofisterna fullgjorde. Den hade rimligen en viktig identitetsskapande funktion för de greker som levde under romerskt herravälde. Sofisterna verkar i huvudsak rikta sig till sina grekiska landsmän, och då speciellt till den elit som de själva tillhörde. Men deras publik omfattade naturligtvis också romarna och andra folk inom imperiet, som skickade sina unga söner till Athen och till andra grekiska städer för att undergå retorisk utbildning. Vad dessa studenter i sofisternas skolor kan ha haft för förväntningar på sin utbildning och på sin framtid och vad deras lärare lovade dem, får vi en uppfattning om genom en av Lukianos skrifter, den som har dubbeltiteln *Drömmen eller Lukianos liv*.

Lukianos var född någon gång mellan 115 och 125 e.Kr. i Samosata i vad som då var den romerska provinsen Syrien, i imperiets allra östligaste utkant. Han tillhörde inte någon av de förnäma sofistfamiljerna. Lukianos klarade tydligen den elementära skolan bra, och när han var klar med den, hade familjen en diskussion om hans framtid. Kost-

36. Aelius Aristeides, Παναθηναϊκός 325 (p. 294 Dindorf, 180.27–33 Jebb): καὶ δι' ὑμῶν ὁμόφωνος μὲν πᾶσα γέγονεν ἡ οἰκουμένη, ἴδοις δ' ἂν καὶ τοὺς ἠνιόχους καὶ τοὺς νομέας καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς θαλάττης ζῶντας καὶ πάντα ὅσα ἔθνη καὶ κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας τῆς παρ' ὑμῶν φωνῆς ἐχομένους καὶ πειρωμένους τῆς γῆς ἀνθάπτεσθαι, καθάπερ τοὺς νεῖν ἀδυνάτους.

37. Jfr Johanna Akujärvi, *Researcher, Traveller, Narrator. Studies in Pausanias' Periegesis*, Stockholm 2005 (Studia Graeca et Latina Lundensia 12): s. 231: “Thus, in the *Periegesis* warfare between Greeks is presented as something natural, and warfare is a more or less normal practice among the Greeks when at liberty to do what they wanted. In trying to form an opinion of Ego's outlook on the Roman rule of Greece one should keep in mind how natural conflicts seemed to be in the Greek past.”

naden för högre utbildning rymdes inte inom familjens ekonomiska resurser, konstaterade man, utan Lukianos sattes i lära hos en lokal stenhuggare som var hans morbror. Första dagen på jobbet råkade han i oerfarenhet och fumlighet spräcka en stenplatta som han satts att jämna till med hammare och mejsel. Som straff blev han grundligt pryglad av stenhuggarmästaren. På natten, när han slutligen lyckats somna från smärtorna, hade han en dröm, och i den ställdes han liksom Herakles vid skiljevägen inför valet mellan två livsvägar. Det var inte fru Lusta och fru Dygd som Lukianos hade att välja mellan utan de båda damerna Stenhuggeri och Bildning; den senare hette på grekiska *Paideia*. De försökte först handgripligen släpa iväg med honom, var och en åt sitt håll. Sedan, när han lyckats lugna ner dem, beskrev de i ord de olika liv som de kunde erbjuda. Fru Stenhuggeri lovade honom en hygglig bärning och starka armar. Liksom de klassiska bildhuggarmästarna Fidias och Polykleitos kunde han vinna en aktad ställning åt sig själv, han skulle bli sin fars stolthet och en prydnad för sin syriska födelseort, som han aldrig skulle behöva lämna.

Den tillvaro som fru Paideia målade upp var av helt annat slag, och hon hade, som man kunde vänta sig, också en helt annan förmåga att tala för sin sak. Det blev Paideia som vann Lukianos själ. På något sätt lyckades han själv eller familjen finansiera en högre utbildning, och Lukianos kunde gå vidare mot det mål som hade målats upp för honom i drömmen. Allt som hade utlovats blev inte verklighet för honom, men han kom en god bit på väg.

Drömmen är rimligen hopfantiserad av författaren Lukianos långt efteråt, men det är lätt att föreställa sig att den återger just det som en tonåring i en av imperiets perifera småstäder drömde om — i vaket eller sovande tillstånd — när han försökte föreställa sig en annan och bättre framtid än den som hans fars och morbröders yrken kunde erbjuda.

Det är tre ting som Lukianos får löfte om från Paideia. För det första skall han vinna berömmelse och rikedom. Han skall få lämna sin hemstad, besöka imperiets övriga länder, bli en berömdhet som överallt drar folks blickar till sig, byta de stendammstäckta arbetskläderna mot samma dräkt som bars av dem som ärvt rikedomar och adelskap: "Du som nu är en fattiglapp, son till en vem som helst, och planerar för ett så simpelt yrke, du blir strax avundad och beundrad av alla, du blir prisad och ärad, vinner rykte bland de mest framstående, och de som utmärker sig genom börd och rikedom skall fästa sina blickar på dig. Och du får gå klädd så här — hon visade på sin egen dräkt som var verkligen elegant — och blir utnämnd till ämbeten och hedersposter. Om

du ger dig ut på resor, kommer du att vara känd och omtalad även i utlandet. Jag skall förse dig med sådana kännetecken att var och en som får syn på dig knuffar till sin granne, pekar på dig och säger: 'Det där är *han*.'³⁸

Det andra som utlovas är medlet för att nå denna position. Vägen dit går via lärdom och kunskap om de forna grekernas bedrifter och tankar: Jag skall först visa dig, säger Paideia, "många beundransvärda dåd och handlingar av forna män, och jag skall förklara deras ord för dig och göra dig kunnig i nära nog vad som helst",³⁹ och denna kunskap skall bland annat bli ämnen för de deklamationer som Lukianos skall hålla under sin karriär som uppvisningstalare.

Men det finns ett tredje ting som utlovas, nämligen moralisk överlägsenhet. Så här fortsätter Paideia: "... och din själ, som är det mest betydelsefulla hos dig, skall jag smycka med många goda ting, måttfullhet, rättfärdighet, fromhet, mildhet, godhet, klokhet, uthållighet, med kärleken till det sköna och strävan mot det högsta."⁴⁰

Bilden av sofisterna som en man i besittning av alla dessa gamla fina grekiska dygder stämmer inte överens med det intryck av ytlighet och betonande av den publika framtoningen som är så framträdande i Filostratos skildringar. Å andra sidan ingick moralisk fostran som en integrerande del i den grekiska *paideia*. Det är tydligt att Lukianos här kompletterar Filostratos på en icke oväsentlig punkt.

Om man lägger till den retoriska virtuositeten, får vi i Paideias tal en summering av vad som innefattas i begreppet sofist under andra sofistikens epok: Sofisterna tillhörde imperiets elit, politiskt och ekonomiskt, de hade kunskap om grekernas ärorika förflutna och förde minnet av detta vidare till sin samtid och sin eftervärld, de förkroppsligade själva de dygder som hade utmärkt de forna grekerna och som genom deras verksamhet återskapades hos de samtida. Om alla levde upp till detta ideal är oklart. Om sofisternas verksamhet hade denna effekt är också oklart. Vad vi kan våga påstå med

38. Lukianos, *Somnium sive vita Luciani* 11: καὶ ὁ νῦν πένης ὁ τοῦ δεινός, ὁ βουλευσάμενός τι περὶ ἀγεννοῦς οὕτω τέχνης, μετ' ὀλίγον ἅπασι ζηλωτὸς καὶ ἐπίφθονος ἔσθι, τιμώμενος καὶ ἐπαινούμενος καὶ ἐπὶ τοῖς ἀρίστοις εὐδοκιμῶν καὶ ὑπὸ τῶν γένει καὶ πλούτῳ προὔχοντων ἀποβλεπόμενος, ἐσθήτα μὲν τοιαύτην ἀμπεχόμενος, — δείξασα τὴν ἑαυτῆς· πάνυ δὲ λαμπρὰν ἐφόρει — ἀρχῆς δὲ καὶ προεδρίας ἀξιούμενος. κἄν που ἀποδημῆς, οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀγνώως οὐδ' ἀφανῆς ἔσθι· τοιαυτὰ σοι περιθήσω τὰ γνωρίσματα ὥστε τῶν ὀρώντων ἕκαστος τὸν πλησίον κινήσας δείξει σε τῷ δακτύλῳ, "Οὗτος ἐκεῖνος" λέγων.

39. *Ib.* 10: πρῶτον μὲν σοι πολλὰ ἐπιδείξω παλαιῶν ἀνδρῶν ἔργα καὶ πράξεις θαυμαστὰς καὶ λόγους αὐτῶν ἀπαγγελῶ, καὶ πάντων ὡς εἰπεῖν ἔμπειρον ἀποφανῶ.

40. *Ib.*: καὶ τὴν ψυχὴν, ὅπερ σοι κυριωτάτον ἐστὶ, κατακοσμήσω πολλοῖς καὶ ἀγαθοῖς κοσμήμασι — σωφροσύνη, δικαιοσύνη, εὐσεβεία, πραότητα, ἐπιεικεία, συνέσει, καρτερία, τῷ τῶν καλῶν ἔρωτι, τῇ πρὸς τὰ σεμνότατα ὀρμῇ.

rimlig säkerhet är att den verksamhet som bedrevs inom retorskolor och filosofskolor i Athen och vid andra utbildningscentra under andra, tredje och fjärde århundradena har haft en avgörande betydelse för bevarandet av den grekiska bildningstraditionen till de följande seklerna, ända fram till vår egen tid.

Det är som bekant denna antika idétradition som Platonselskabet har tagit till sin uppgift att studera och föra vidare.